دو فصلنامه علمی تخصصی
مطالعات تطبیقی فقهی
زن و خانواده
سال چهارم، شماره هفتم
پاییز و زمستان ۱۴۰۳

بررسی فقهی اذن زوج برای اشتغال زوجه در فضای مجازی

مرضیه شیری[۱]
زهرا علمی فرد[۲]

چکیده

اشتغال مسئله‌ای است که به جهت نیاز انسان به کسب درآمد و گذران زندگی در طول عمر و تأمین مایحتاج خود و افراد مرتبط با او، دارای اهمیت بسیاری است. این موضوع از ابتدای تشکیل جوامع کوچک و قبیله‌ای بشری تا جوامع پیشرفته امروزی مورد توجه بوده است. حق مالکیت در اموال مسئله‌ای است که به‌طور یکسان در دین اسلام برای مرد و زن در نظر گرفته شده است و هریک از زن و مرد می‌توانند با اشتغال به یک فعالیت اقتصادی به درآمد برسند و نسبت به اموال و درآمد خود حق مالکیت داشته باشد. فعالیت اقتصادی و درآمد حاصل از آن و حقوق شرعی مربوط به مسائل اقتصادی و... از برخی موارد در بین زنان و مردان مشترک و در برخی موارد متفاوت است. این مقاله به بررسی فقهی موضوع اذن زوج در اشتغال زوجه در فضای مجازی پرداخته است و ابعاد مختلف آن را از منظر احکام شرعی و مسائل حقوقی تحلیل می‌کند. با توجه به رشد سریع فناوری و استفاده گسترده از فضای مجازی برای کسب‌وکار، پرسش از جایگاه اذن شوهر در این نوع اشتغال به یکی از موضوعات چالش‌برانگیز در فقه و حقوق خانواده تبدیل شده است. در این پژوهش از روش توصیفی ـ تحلیلی استفاده شده و با استناد به آیات قرآن، روایات و نظرات

۱. طلبه سطح چهار رشته فقه خانواده، مؤسسه عالی نورالزهراء زنجان، زنجان، ایران، نویسنده‌مسئول؛
shiri6469@gmail.com
۲. طلبه سطح چهار و مدیر مؤسسه عالی نورالزهراء زنجان، زنجان، ایران؛
pazhoohesh.kh1396@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲

فقهی علما، مسائلی مانند حق زوج در مدیریت خانواده، استقلال مالی زن، و الزامات شرعی و اخلاقی کار در فضای مجازی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که اگرچه اشتغال زوجه در فضای مجازی می‌تواند به استقلال اقتصادی و ارتقای جایگاه اجتماعی زنان کمک کند، اما در مواردی که این اشتغال باعث آسیب به حقوق زوج یا فروپاشی روابط خانوادگی شود، اذن زوج ضروری تلقی می‌شود. در پایان، راهکارهایی برای ایجاد تعادل بین حقوق و تکالیف زوجین در این زمینه پیشنهاد شده که بر مبانی فقهی و مقتضیات زندگی مدرن استوار است. هدف این تحقیق، بررسی تأثیر اشتغال زنان بر خانواده و جامعه است و در این راستا به بررسی ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اشتغال زنان می‌پردازد.

واژگان کلیدی: کار، اشتغال، قاعده سلطنت، اصل اباحه، فضای مجازی.

مقدمه

موضوع اذن زوج در اشتغال زنان در فضای مجازی، یکی از مسائل پیچیده فقهی و اجتماعی است که به‌طور خاص در رابطه با حقوق و وظایف زن و شوهر در اسلام مورد بحث قرار گرفته است. این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال است که آیا زن برای رسیدن به درآمد و داشتن فعالیت اقتصادی از طریق فضای مجازی به اذن همسر نیاز دارد؟ در این زمینه، برخی فتاوی به مسئلهٔ اذن شوهر در اشتغال زنان پرداخته‌اند. از دیدگاه برخی فقیهان، به‌طور کلی، اگر زن با شغلی که به آن مشغول است نه‌تنها به خانواده آسیب نمی‌زند، بلکه به‌نوعی به بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانواده کمک می‌کند، به‌طور معمول باید از اذن شوهر برخوردار شود. در صورتی که کار در فضای مجازی به‌گونه‌ای باشد که به خانواده آسیب بزند یا نقض حقوق شوهر باشد، نیازمند رضایت وی است. در مقابل، برخی از فقیهان دیگر معتقدند که اگر اشتغال زن به فضای مجازی در چارچوب شرعی باشد و به هیچ وجه با اصول اسلامی در تضاد نباشد، اصولاً باید حقوق فردی زن براساس توانایی‌ها و نیازهایش به رسمیت شناخته شود. ازاین‌رو، ممکن است در چنین شرایطی اجازه شوهر الزامی نباشد؛ اما در مجموع، این موضوع باید در چارچوبی از مشورت و هماهنگی بین زن و شوهر قرار گیرد و تصمیمات به‌گونه‌ای اتخاذ شود که به رضایت طرفین و حفظ صلح و آرامش در خانواده منجر شود. اینکه آیا یک زن نیاز به اذن شوهر برای فعالیت در فضای مجازی دارد یا نه، بستگی به شرایط خاص هر مورد دارد و باید در نظر گرفت که رعایت حقوق متقابل و مصالح خانواده، همواره باید در اولویت قرار گیرد. در این مقاله به بررسی قوانین و اصول شریعت اسلامی درباره اشتغال زنان و مردان پرداخته شده و نقش و حقوق آن‌ها در جامعه مورد بحث قرار گرفته است. مسئله اشتغال زنان در خارج از خانه و محدودیت‌ها و شروط مربوط به آن نیز مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین، حقوق مشترک زنان و مردان در زمینه اشتغال واکاوی شده و دربارهٔ نظرات مختلف فقها و حقوق‌دانان در این زمینه بحث شده است. در پایان، بحث اذن زوج در اشتغال زنان در فضای مجازی نیز به عنوان یکی از مسائل مهم، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. اشتغال زنان در فضای مجازی از جوانب مهمی است که نیاز به بررسی فقهی دارد؛ به‌خصوص زمانی که زن به‌عنوان زوجه قصد دارد در این فضا فعالیت کند.

اذن زوج برای اشتغال زوجه در فضای مجازی، یکی از موضوعاتی است که نیاز به توجه و تفکر دقیق دارد. از دیدگاه اسلام و به‌ویژه مکتب شیعه امامیه، اذن زوج برای

اشتغال زوجه در فضای مجازی باید با توجه به اصول دینی و اخلاقی بررسی شود. این موضوع نشان‌دهنده اهمیت و ارزشی است که اسلام برای حفظ خانواده و ارتقای نقش زنـان در جامعـه قائـل اسـت. اذن زوج بـه زن برای فعالیـت در فضای مجـازی می‌تواند به‌عنـوان یـک مجوز و اجازه قانونی و اخلاقی برای اشـتغال زن در این حوزه تلقی شـود. همچنیـن لازم بـه ذکر اسـت که همـکاری و تفاهم بین زن و شـوهر در این زمینه بسـیار حیاتی اسـت. اشـتغال زن در فضای مجازی باید با رضایت و توافق همسـر انجام شود تـا ایـن امر منجر به تقویـت روابط خانوادگـی و ارتقای وضعیت اجتماعـی و اقتصادی خانـواده گـردد. بررسـی فقهـی اذن زوج برای اشـتغال زوجه در فضای مجـازی، اهمیت بسیاری دارد و نیازمند توجه به اصول دینی، اخلاقی و قوانین جامعه است تا بتوان این فرصـت را بـرای زنان به بهترین نحو ارائـه کرد. ازجمله تحقیقات و پژوهش‌های صورت گرفته مرتبط با موضوع این تحقیق می‌توان به مقاله «واکاوی اذن ولی قهری در اشـتغال زنـان از منظـر فقه و حقوق اشـاره کرد که به بررسـی ابعاد فقهـی و حقوقی اذن ولی قهری در خصوص انواع اشـتغال زنان و شرایط مختلف پرداخته است. ازجمله پیشینه‌های دیگر در موضوع مقاله حاضر، مقاله «مشـاغل اینترنتی و مجازی»[1] اسـت که به بررسـی پدیـده اشـتغال در فضـای سـایبر پرداختـه اسـت با بررسـی این مقالـه می‌توان بـه انواع اشـتغال کـه می‌تواند زنـان را به بازار کار جـذب کند، پی برد. همچنین از پیشـینه‌های مربوط می‌توان به مقاله «حق اشـتغال زوجه و چگونگی تزاحم آن با حق تمکین زوج در متون تاریخی فقهی»[2] اشاره کرد که به بررسی موضوع اشتغال زنان و بحث تزاحم با حق تمکین در نظرات فقهای متقدم و تاریخ فقه پرداخته است.

ویژگـی و وجـه تمایز مقاله حاضر، بررسـی موضوع اذن زوج در اشـتغال زن در انواع

۱. رفیعـی، «مشـاغل مجـازی و اینترنتـی»، اولیـن کنفرانس بین‌المللی علوم، مهندسـی و نقـش تکنولوژی در کسب‌وکارهای نوین.

۲. ناظمـی هرنـدی، نصیران، مهدوی، «حق اشـتغال زوجه و چگونگی تزاحـم آن با حق تمکین زوج در متون تاریخی فقهی»، فصلنامه تاریخ، مقاله ۸، ش۷۰، ص۱۵۳ـ۱۷۵.

مشـاغل موجـود در فضـای مجـازی اسـت و اینکـه آیـا زوجه برای این قسـم از مشـاغل نیازمند اذن زوج می‌باشد که در ادامه تحقیق به این سؤال پرداخته می‌شود.

در ارتبـاط بـا موضوع ایـن مقاله ابتدا باید بـه تعریف واژه‌هایی پرداخته شـود که در این پژوهش به کار رفته‌اند.

۱. مفهوم‌شناسی

۱ـ۱. کار

الفاظ مترادف آن، شغل، پیشه، صنعت، هنر، امر و شأن هستند (معین، ۱۳۸۵، ص۷۷۹). و کار در اصطلاح اقتصادی، یکی از عوامل تولید است که دربرگیرنده همه فعالیت‌های انسان می‌شود. و در جای دیگر گفته شده است: «نیروی کار یکی از عوامل عمده تولید و متشکّل اسـت از اعمال قوّه فکری یا دسـتی که در برابر آن مزد، حقوق، معاش، یا حق‌الزحمه کار و کسـب گرفته می‌شـود» (فرهنگ، ۱۳۷۴، ص۴۴۹). و در تعریف دیگری آمده است: هر فعالیت فکری یا بدنی که به موجب قوانین جاری کشور مجاز باشد و به‌منظور کسب درآمد (نقدی، غیرنقدی) صورت پذیرد و هدف آن تولید کالا یا ارائه خدمت باشد» (مدرسی، ۱۳۸۵، ص۲۴۵). براساس این تعاریف، فعالیت‌هایی که در برابر آن مزد پرداخت نشود کار محسوب نمی‌شود. به همین سبب، کاری که زنان در خانه انجام می‌دهند، فعالیت اقتصادی به شمار نمی‌آید و زنان خانه‌دار در جمعیت غیرفعّال و بی‌کار قرار می‌گیرند (قره‌باغیان، ۱۳۸۵، ص۲۴۵).

۲ـ۱. اشتغال

۱ـ۲ـ۱. اشتغال در لغت

در لغت به معنی به کاری پرداختن، مشـغول شـدن، به کاری در شـدن، به کاری سرگرم بـودن اسـت (دهخـدا، ۱۳۳۸، ص۲۶۳۲). در فرهنگ‌نامه‌های اقتصـادی، به معنی «مجموع مشاغل موجود جامعه که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در افزایش تولیدات ملی مؤثرند» (مدرسی، ۱۳۸۵، ص۳۳).

اشـتغال در فرهنـگ غـرب[1] بـه اشـتغال در یک پیشـه، کسـب، تجارت یا مسـلک اطلاق می‌شـود (فرهنگ، ۱۳۷۱، ج۱، ص۶۶۸). فعالیت‌های اقتصادی در بخش‌های رسمی را «اشتغال» می‌نامند.

امـا برخـی از اقتصاددانـان، قید مزد و پاداش را نیز بر تعریف اشـتغال افزوده و بیان داشته‌اند: «اشتغال مشغول بودن به کاری است که پاداش و مزد در برابر آن وجود داشته باشد». براساس این تعریف، مفهوم «اشتغال» محدودتر شده است و فقط شامل کارها و فعالیت‌هایـی می‌شـود کـه در قبال آن دسـتمزدی پرداخت شـود؛ امـا تلاش‌هایی که مجانی صورت می‌گیرند، مثل برخی از کارهای زنان در خانه، مشمول اشتغال نخواهند بود (دانش، ۱۳۸۹، ص۲۶). مقصود از اصطلاح رایج نیز همین معناست.

به‌طـور کلـی، ایـن اصطلاحـات در زبان‌شناسـی اقتصـادی و اجتماعـی به‌منظـور توصیـف و تحلیـل فعالیت‌های اقتصادی مورد اسـتفاده قرار می‌گیرند و در بسـیاری از مواقع با هم تفاوت‌هایی در معنای دقیق خود دارند.

۲ـ۲ـ۱. اشتغال در اصطلاح فقه

اشـتغال بانوان به‌طور کلی و در سـطح وسیع‌تری به‌عنوان یک مفهوم عام[2] در نظر گرفته می‌شود که شامل انواع مختلف شغل‌ها و فعالیت‌ها می‌شود. این نوع اشتغال می‌تواند در هـر زمینـه‌ای باشـد و هیچ‌گونـه محدودیـت خاصی نـدارد. اشـتغال بانـوان در همه مشاغل، یعنی اینکه اشتغال زنان در هر نوع شغل و حرفه‌ای (چه در بخش‌های دولتی، خصوصـی، صنعتـی یـا خدماتی) به‌طور عام مجاز اسـت و هیـچ محدودیتی به لحاظ نوع کار وجود ندارد. در فقه، اگر گفته شـود «زن می‌تواند در هر شـغلی که مناسـب شأن او باشـد کار کند»، این حکم اعم اسـت و شـامل تمامی شـغل‌ها می‌شود، بدون در نظر

1. Employment.

۲. در فقه، «اعم» به چیزی گفته می‌شود که دامنه شمول گسترده‌تری دارد و شامل افراد، احکام، یا موضوعات متعددی می‌شود. به عبارت دیگر، اعم مفهومی است که زیرمجموعه‌های زیادی را دربرمی‌گیرد و معنای کلی دارد (اقبال، ۱۳۸۵).

گرفتن محدودیت‌های خاص برای حرفه‌های خاص.

همچنین اشتغال بانوان در یک تعریف خاص[1] قرار می‌گیرد که به‌طور ویژه و محدود به مشاغل یا زمینه‌هایی اشاره دارد که در چارچوب خاصی از نظر شرعی یا فرهنگی قابل قبول است. اشتغال اخص به‌طور معمول مشاغلی را شامل می‌شود که برخی از فقها یا مراجع دینی برای بانوان مناسب نمی‌دانند و ممکن است محدودیت‌هایی برای آن‌ها قائل شوند. اشتغال بانوان در مشاغل خاصی که با حریم خصوصی یا شرعی مغایرت دارند؛ به‌طور مثال، برخی فقها معتقدند که حضور زنان در مشاغلی مانند مواردی که مستلزم ارتباطات نامشروع یا نامحرم است (مانند برخی مشاغل در سینما یا تئاتر)، برای بانوان ناپسند و غیرشرعی است. این حکم اخص است، زیرا فقط به مشاغل خاصی اشاره دارد که نیاز به مراعات مسائل حریم خصوصی و شرعی دارد.

در فقه، اگر گفته شود «زن می‌تواند در مشاغل معلمی، پزشکی، یا کاری که نیاز به حضور در محیط‌های مختلط ندارد کار کند»، این حکم اخص است و تنها به این مشاغل خاص اشاره دارد.

بنابراین در مورد اشتغال بانوان، مفهوم اعم به اشتغالی اشاره دارد که برای زنان در همه انواع مشاغل و حرفه‌ها قابل قبول است، مشروط به اینکه با احکام شرعی و اخلاقی تطابق داشته باشد. درحالی که مفهوم اخص به مشاغلی اشاره دارد که ممکن است برخی مراجع دینی برای زنان مناسب ندانند، به‌ویژه مشاغلی که ممکن است در تضاد با اصول شرعی، اخلاقی یا فرهنگی قرار گیرد. در نهایت، این مفاهیم بستگی به نوع تفسیر و دیدگاه‌های فقهی مختلف دارند و ممکن است برای برخی افراد یا جوامع متفاوت باشد. و انواع اشتغال در فضای مجازی این از این تعاریف مستثنی نیست.

---

۱. اخص به چیزی گفته می‌شود که دامنه شمول محدودتری دارد و فقط به افراد یا موضوعات خاصی اشاره می‌کند. به عبارت دیگر، اخص زیرمجموعه‌ای از اعم است و معنای محدودتری دارد (همان).

۳ـ۱. قاعده سلطنت

طبق قاعده سلطنت، هرکس از چارچوب شریعت خارج نشود، بر خویشتن خویش مسلط است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹، ج۲، ص۳۶). در این رابطه، زنان و دختران همانند همه افراد، بر اعمال و رفتار خود تسلط دارند. به‌طور مثال دختری که به سن قانونی رسیده است بر اعمال و رفتار خودش مسلط است و طبیعتاً به شغلی می‌پردازد که منافی با مصالح خانوادگی خود نباشد، بنابراین نیاز به اذن ولی ندارد.

۴ـ۱. اصل اباحه

مباح بودن اشتغال زنان، یا به عبارتی اصل اباحه، به این معناست که اشتغال زنان در ذات خود امری مجاز و جایز است، مگر آنکه دلیلی خاص از شرع برای تحریم آن وجود داشته باشد. در اصول فقهی، «مباح» به معنای اموری است که انجام یا ترک آن هیچ‌گونه پاداش یا عذاب خاصی در پی ندارد. امام جعفر صادق علیه‌السلام نیز در این خصوص فرموده‌اند: «همه اشیاء و کارها مباح‌اند، مگر آنکه نهی از جانب شرع درباره آنها آمده باشد» (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج۱۸، ص ۱۲۸).

به‌عنوان مثال، سفر برای اشتغال در ذات خود مباح است، اما اگر سفر به مقصد انجام کاری حرام صورت گیرد، آن زمان سفر حرام خواهد بود. همین‌طور، خرید و فروش در اصل مجاز است، اما اگر این خرید و فروش به‌منظور کاری حرام مانند خرید و فروش مواد مخدر باشد، چنین عملی جایز نیست.

در منابع فقهی، واژه «مباح» به معنای «جایز» یا «حلال» نیز آمده است. برخی فقها واژه «حلال» را معادل «مباح» دانسته‌اند، اما برخی دیگر تفاوت‌هایی میان این دو قائل شده‌اند. اولین تفاوت این است که «حلال» عام‌تر از «مباح» است، یعنی هر «مباح» حلال است، اما هر «حلال» لزوماً مباح نیست. دومین تفاوت این است که «مباح» به‌عنوان یک حکم تکلیفی به افعال مکلفین تعلق دارد، درحالی که «حلال» بیشتر به شرایط و وضعیت‌های خارجی مربوط می‌شود (صدر، ۱۴۱۸، ج۱، ص۵۳).

۵ـ۱. اشتغال در فضای مجازی

اشتغال مجازی، فعالیتی تجاری و اقتصادی است که محل کار فیزیکی ندارد و دارای مدیریت و کارکنان است، اما هر کدام از این افراد در محل دیگری کار می‌کنند و لذا ارتباط میان کارکنان از طریق فضای مجازی است. یک کسب‌وکار مجازی از دستگاه‌های الکترونیکی برای انجام معاملات بازرگانی خود استفاده می‌کند، برخلاف تجارت سنتی که بر تجارت رودررو با اسناد فیزیکی و ارز فیزیکی یا اعتبار متکی است.

در این نوع کسب‌وکار زنان نیز می‌توانند حضور مساوی و یا حتی بیشتر از مردان داشته و فعالیت نمایند؛ زیرا در شرکت‌های مجازی نیازی به گردآوری کارگران در یک مکان نیست و کار بدون مرزهای سازمانی و بدون سلسله‌مراتب در مدیریت انجام می‌شود. ارتباط بین مدیریت و کارکنان در این شرکت از طریق ایمیل یا هر ابزار ارتباطی دیگری صورت می‌گیرد که همه این موارد به‌صورت حضور در منزل و انجام امورات خانواده و عدم اختلاط با مردان در محیط‌های مختلف برای زنان و صرف هزینه ناچیز قابل دسترسی است («کسب درآمد آنلاین»، دریافت‌شده در ۲۰ دی ۱۴۰۳).

۲. اشتغال زن در اسلام

اشتغال زن به‌طور کلی مسئله‌ای بسیار کهن و تقریباً از آغاز فعالیت اقتصادی بشر وجود داشته است و زنان مانند مردان به فعالیت‌های اقتصادی به‌شکل مستقیم و یا در کنار مردان اشتغال داشته‌اند. موضوع مورد توجه در این پژوهش، اشتغال زنان به‌طور مستقل و به‌طور خاص در فضای مجازی است و اذن زوجه در این نوع اشتغال مورد توجه است. بررسی این مسئله نیازمند پرداختن به یک مقدمه درباره اشتغال است. اندیشمندان مسلمان را در این مسئله می‌توان به سه گروه متفاوت تقسیم نمود:

الف) دیدگاه سنّتی

این دیدگاه با تأکید بر تفاوت بیولوژیک، زنان را موجوداتی ضعیف می‌داند، حتی

در انسـان بـودن آنـان خدشـه وارد می‌سـازد و آنهـا را نه‌تنهـا از اشـتغال، بلکـه از هر نوع فعالیت عمومی منع می‌کند.

ب) نهضت‌های زنان و روشنفکران رادیکال

طـرف‌داران ایـن دیـدگاه خواهـان حضـور بی‌قیـد و شـرط زنـان در تمـام سـطوح اجتماعی، سیاسی و حکومتی بوده، مرد را عامل بدبختی و زن را جنس برتر می‌دانند.

ج) دیدگاه میانه

ایـن دیدگاه بر مشـارکت زنـان در زمینه‌های مختلف اجتماعی ـ سیاسـی، البته با اعمال برخی محدودیت‌ها (مثل قضاوت) تأکید می‌کند.[1]

بـرای تبییـن بهتـر، بـه موضـع اشـتغال از منظر قـرآن و روایات کـه منبـع اصلی فقه هستند، می‌پردازیم؛

۱ـ۲. نگاه قرآن

در ایـن بخـش، به بررسـی نـگاه قرآن پرداخته می‌شـود کـه در برخی آیـات به‌طور خاص جواز اشتغال زنان به برخی حرفه‌ها یا مشاغل خاص را بیان می‌کند. این آیات، هرچند به‌طور مستقیم در مقام بیان شغلی خاص برای انسان‌ها نیستند، اما اجازه انجام برخی کارهای اقتصادی را صادر کرده‌اند که در دوران نزول قرآن رایج بوده و هنوز هم در جوامع مختلف، افراد به آن‌ها اشتغال دارند. براساس این آیات، می‌توان نتیجه گرفت که زنانی که شـرایط مشـابه یا شبیه‌تر به آن دوران دارند، می‌توانند به آن مشاغل مشغول شوند. در رابطـه بـا اشـتغال زنان می‌توان به آیات متعدد اسـتناد کـرد که ما به‌عنـوان نمونه به آیه ۱ سوره مائده می‌پردازیم؛

خداونـد کریـم در ایـن آیـه می‌فرمایـد: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾؛(مائـده:۱)«ای کسـانی کـه ایمـان آورده‌اید، به پیمان‌ها و قراردادها وفا کنیـد». «وَفی» و «اَوْفی» هر دو به معنای تمام کردن و کامل کردن هستند. این آیه می‌تواند به‌طور غیرمستقیم نشان‌دهنده

۱. ر.ک: خیری، ۱۳۸۵، ص۱۲۰.

این باشد که حقوق اقتصادی زنان ازجمله فعالیت‌های تجاری، مشارکت در عقود و معاملات اقتصادی، و دریافت درآمد از این طریق، از نظر شرع به رسمیت شناخته شده است. اگرچه در تاریخِ برخی از جوامع ممکن است محدودیت‌هایی برای زنان در این زمینه‌ها وجود داشته باشد، اما براساس این آیه، از نظر فقهی، هیچ مانعی برای فعالیت‌های اقتصادی زنان وجود ندارد. در نتیجه، وفای به عقد نه‌تنها یک مسئولیت اخلاقی و دینی است، بلکه در راستای حقوق اقتصادی زنان نیز قرار دارد.

این تفسیر و توضیحات نشان می‌دهد که آیهٔ ﴿أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ نه‌تنها بر لزوم وفای به عهد تأکید دارد، بلکه زمینه‌ساز تأکید بر حقوق اقتصادی و اجتماعی زنان در جوامع اسلامی نیز به‌شمار می‌رود. در ارتباط با جواز قرآن بر اشتغال و تساوی زن در حق اشتغال، مصادیق بیشتری وجود دارد.[1]

۱ـ۱ـ۲. شمولیت درباره زن و مرد

آیات قرآن در خصوص حلال بودن بیع و حرام بودن ربا بر اصول اقتصادی اسلامی تأکید دارند که هیچ تبعیض جنسیتی در آن‌ها وجود ندارد. این آیات به‌طور صریح بیان می‌کنند که همه مسلمانان، چه مرد و چه زن، می‌توانند در فعالیت‌های اقتصادی

۱. صیادی (ماهی‌گیری): آیه ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا﴾ (مائده: ۲): در این آیه به مسلمانان دستور داده شده است که هنگام انجام مناسک حج، اگر به صید ماهی نیاز داشتند، می‌توانند ماهی‌گیری کنند.
ماهی‌گیری و غواصی: آیه ﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا﴾ (نحل: ۱۴): در این آیه، خداوند بیان می‌کند که دریا را مسخر انسان‌ها کرده است تا از آن ماهی‌های تازه برای خوردن و زیورآلات برای پوشش استخراج کنند.
دایگی (شیر دادن به کودک): آیه ﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ (طلاق: ۶): این آیه در مورد حقوق مادرانی است که کودک شیرخوار خود را به دیگران شیردهی می‌کنند. خداوند به مردان دستور می‌دهد که اگر زنان برای کودکان شیر دهند، باید دستمزد آن‌ها را پرداخت کنند.
دام‌داری و کشاورزی (رعایت و نگهداری از حیوانات): آیه ﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ...﴾ (قصص: ۲۳): این آیه به داستان حضرت موسی ﷺ و دو دختر حضرت شعیب ﷺ اشاره دارد که در کنار دیگران در کنار چاه آب ایستاده بودند و گوسفندان خود را آب نمی‌دادند تا چوپانان دیگر خارج شوند.

مشروع شرکت کنند. زنان می‌توانند همانند مردان به بازارهای تجاری وارد شوند و از طریق تجارت و سایر عقود اقتصادی به‌طور مشروع کسب درآمد کنند.

بنابراین، از نظر فقهی، زنان و مردان در دستیابی به حقوق و فرصت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به‌صورت برابر هستند، به شرط آنکه این فعالیت‌ها با ویژگی‌ها و مسئولیت‌های جنسیتی آنان هماهنگ باشد. این به معنای عدم تبعیض است و در صورتی که در جواز یا عدم جواز اشتغال زنان شک و تردید وجود داشته باشد، اصل اباحه اعمال می‌شود، بدین معنا که اشتغال زنان در صورتی که هیچ‌گونه دلیل حرام شرعی وجود نداشته باشد، مجاز و جایز است.

آیهٔ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ (مائده: ۱) یکی از اصول مهم در فقه اسلامی است که در آن به وفای به عهد و تعهدات اشاره شده است. این آیه به مسلمانان دستور می‌دهد که، بدون هیچ استثنای خاصی به تمامی قراردادها و تعهدات خود وفادار باشند. در این زمینه، چند نکته قابل توجه است: واژهٔ «العقود» در آیه به معنای قراردادها و پیمان‌هاست. این واژه به‌طور کلی آمده است و هیچ اشاره‌ای به نوع خاصی از عقد یا قرارداد ندارد. این بدین معنا است که هر نوع توافق و پیمانی که از نظر شرعی مشروع و معتبر باشد، تحت شمول این آیه قرار می‌گیرد. این می‌تواند شامل عقود لازم، مانند قراردادهای فروش (بیع)، اجاره، مزارعه، یا عقود جایز مانند قرض، ودیعه، و حتی امانت‌های شرعی باشد. بنابراین، هرگونه قرارداد که از طرف شرع پذیرفته شده باشد، برای کسانی که به ایمان و تعهدات دینی پایبند هستند، لازم الوفا است.

این آیه خطاب به همه مؤمنان است و در آن هیچ تمایزی میان مرد و زن از نظر وفای به عقد وجود ندارد. به عبارت دیگر، دستور وفای به عهد شامل زنان و مردان می‌شود. در فقه اسلامی، هیچ‌گونه تردیدی در این‌باره وجود ندارد که زنان نیز باید به عقود و قراردادهای خود پایبند باشند. فقیهان و علمای اسلامی در تمامی مذاهب فقهی بر این اصل تأکید کرده‌اند که زن و مرد در لزوم وفای به عقد از یکدیگر تفکیک

نمی‌شوند. این بدان معناست که اگر یک زن در یک معامله یا قرارداد اقتصادی مانند اجاره، خرید و فروش، یا هر نوع قرارداد دیگری با شخصی دیگر وارد شود، باید به آن وفا کند و این تعهد برای او همانند مردان الزام‌آور است.

۲ـ۱ـ۲. دلالت بر جواز اشتغال زن

این آیه نه‌تنها به وفای به عهد اشاره دارد، بلکه می‌تواند به‌عنوان دلیلی برای جواز مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی نیز تفسیر شود؛ چون اگر زن و مرد در وفای به عقود و تعهدات یکسان هستند، بنابراین زنان می‌توانند همانند مردان در امور اقتصادی ازجمله اجاره، تجارت، سرمایه‌گذاری، مضاربه، و سایر عقود شرعی مشارکت کنند. در واقع، آیه به‌نوعی تأکید دارد که زنان از نظر شرعی حق دارند در فعالیت‌های اقتصادی و کسب درآمد از طریق معاملات شرعی مشارکت کنند، بدون اینکه بر جنسیت آنان محدودیتی اعمال شود.

در نتیجه، این آیات نه‌تنها به رسمیت شناختن حقوق اقتصادی زنان را بیان می‌کنند، بلکه مشارکت زنان در اقتصاد را نیز کاملاً مجاز و مشروع می‌دانند. اسلام هیچ‌گونه محدودیتی برای زنان در زمینه‌های اقتصادی قائل نشده است و هر مسلمانی می‌تواند با رعایت اصول شرعی در کسب‌وکار و تجارت شرکت کند.

۲ـ۲. اشتغال زنان در روایات

از برخی روایات، مشروعیت و حلیت اشتغال زنان و دختران در بیرون از خانه بدون اذن ولی فهمیده می‌شود. در این قسمت به یک نمونه از آن‌ها پرداخته می‌شود:

روایتی که بر مبنای فقهی قاعده تسلط قرار گرفته است؛ روایت «**اَلنّاسُ مُسَلَّطونَ عَلی أموالِهِم**» (مجلسی، ۱۴۱۰ق، ج۲، ص۱۲۷۳) می‌باشد که سلطه کامل مالک نسبت به اموالش را بیان می‌کند، خواه مالک مرد باشد یا زن؛ زیرا اطلاق کلمه «ناس» شامل مردان و زنان می‌شود و مالک اموال شدن اختصاصی به ارث و مبیع و غیره ندارد و قطعاً اشتغال

و کسب درآمد، یکی از دلایل اصلی مالک شدن است؛ بنابراین با توجه به اطلاق این حدیث، زنان و دختران بدون اجازه ولی و سرپرست خود می‌توانند شغل داشته باشند. این روایت مرسله است (یعنی به دلیل فقدان یکی از مراحل سلسله راویان و عدم اتصال به معصوم، از اعتبار کافی برخوردار نیست)، اما ضعف این حدیث با عمل علمای امامیه که عادل و ثقه هستند، جبران شده و این حدیث واجد قدرت و اعتبار شده است (محقق داماد، ۱۳۷۲، ص۱۱۶).

بنابراین این حدیث به‌طور صریح، بر ملکیت زن دلالت دارد و ملکیت زن به دلیل التزامی بر سبب آن، یعنی اشتغال زن دلالت دارد. از امام صادق علیه‌السلام حدیثی نقل شده که می‌فرماید: «**إذا کانَتِ إلمَرأَةُ مَلِکَت أمرِها تَبِعَ وَ نَشتَری وَ بِعتَ وَ تَشهَدَ وَ تَعطی مِن ما لَها ما شاءَت فَإن أمرِها..**؛ جایز است زن صاحب اختیار خویش باشد و به رشد و کمال برسد در تمام مسایل شخصی و حقوق اقتصادی مانند خرید و فروش، گواهی دادن و بخشیدن مال آزاد است و می‌تواند به تجارت مشغول باشد» (حر عاملی، ۱۴۱۳، ج۱۴، ص۲۱۵). این حدیث، مشارکت زنان و دختران را در شغل و فعالیت اقتصادی بدون اذن ولی جایز دانسته است و از استقلال مالکیت زنان و دختران حمایت می‌کند. همچنین روایات دیگری مبنی بر موافقت با اشتغال زنان، ولو بدون اجازه همسر وجود دارد.[1]

به‌طور کلی فقهای امامیه بهترین دلیل بر جواز اشتغال زنان را اشتغال ایشان در زمان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و ائمه اطهار علیهم‌السلام می‌دانند. همچنین حضور زنان در جامعه برای انجام امر به معروف و نهی از منکر با پرده‌نشینی آنان منافات دارد.

۱. از ابوبصیر نقل شده که در آن روایت امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «درآمد زن و دختر نوحه‌خوانی که بر میت مرثیه می‌خواند اشکالی ندارد» (حر عاملی، ۱۴۱۳، ج۱۷، ص۱۲۷). این حدیث دلالت دارد بر اینکه مرثیه‌سرایی یکی از شغل‌های حلال زن و دختر است و نیازی به اذن ولی ندارد. حدیث ارخص رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله «**فی خروج النساء العوائق العیدین لعرض الرزق**» (همان، ص۳۳)، گویای همین مطلب است. از مجموع این روایات می‌توان نتیجه گرفت که سیره و رفتار پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و ائمه معصومین علیهم‌السلام اشتغال زنان و دختران را بدون اذن ولی، برای اشتغال حلال اجازه داده‌اند.

برخی از زنان در زمان رسول خدا ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام به فعالیت‌های اقتصادی می‌پرداختند و معصومان نه‌تنها آنان را از کار و تلاش نهی نمی‌کردند، بلکه در مواردی که اشتغال زنان کاملاً متناسب با روحیات و شرایط زنان بود و عفاف و حجاب آنان را خدشه‌دار نمی‌کرد، ادامه فعالیت آنان را مورد تشویق قرار می‌دادند. همسران رسول خدا نیز از کار و کسب درآمد با شرایطی که گفته شد منعی نداشتند. به‌عنوان مثال می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

طبق گزارشی، زینب دختر جحش بسیار بخشنده بود و با دست خود، کار می‌کرد و از محل درآمدش به بینوایان صدقه می‌داد. رسول خدا یکی از روزهایی که نزد ام‌سلمه بود فرمود: «میل به خوردن خرمای عجوه دارم». ام‌سلمه دو صاع (صاعین) خرما را نزد مردی از انصار فرستاد و آن مرد انصاری به جای آن یک صاع خرمای عجوه فرستاد. ام‌سلمه خرمای عجوه را نزد رسول خدا برد. حضرت از آن خوشش آمد و یکی از خرماها را برداشت؛ اما قبل از خوردن پرسید: «این خرما از کجا برای شما آمده؟» ام‌سلمه گفت: «دو صاع خرما برای کسی فرستادم و یک صاع خرمای عجوه به جای آن برای ما فرستاد و این همان است». حضرت فرمود: «آن را برگردانید، من به آن نیازی ندارم. خرما با خرما، گندم با گندم، جو با جو، طلا با طلا، نقره با نقره، دست با دست، عین با عین و مثل با مثل و کسی که بیفزاید رباست». آنچه که از گزارش فوق می‌توان برداشت کرد آن است که همسران رسول خدا اموالی در اختیارشان بود و به دل‌خواه خود با آن اموال خرید و فروش و معامله انجام می‌دادند. ام‌سلمه خرمایی در منزل داشت و برای تهیه انچه که مورد نیازش بود آن خرما را فرستاد و در جریان این داد و ستد، یک حکم شرعی را از پیامبر اکرم ﷺ فرا گرفت و آن چگونگی پرهیز از ربا در معاملات بزرگ و کوچک است (حکیم‌زاده، ۱۳۹۳).

۳. فرصت‌های اشتغال زنان در فضای مجازی

فضای مجازی بدون دخالت دولت‌ها توانسته است بستری برای دیده شدن

کسب‌وکارهای خانگی شود؛ کاری که وام‌ها و حمایت‌های دولت نتوانست انجام دهد. ارزان و در دسترس بودن این فضا مهم‌ترین عامل استقبال زنان از کار در آن است. بسیاری از زنانی که در فضای مجازی حضور دارند به‌صورت فریلنسری[1] در حوزهٔ اشتغال فعالیت دارند. زنان معمولاً به مشاغلی در حوزهٔ پوشاک، زیبایی و آموزش‌های حوزه مدیریت خانواده و روان‌شناسی فعالیت دارند که فضای مجازی باعث بهتر دیده شدن توانایی‌ها و هنر آنان شده است.

مزیت کار در فضای مجازی برای زنان این است که آن‌ها می‌توانند به‌صورت دورکاری و در بستر خانه و خانواده شاغل باشند؛ مزیت دیگر این است که هزینه‌های شروع به کار و اشتغال در فضای مجازی کم است.

بنا بر آمار سایت «statista»، کاربران جهانی اینترنت به‌طور متوسط حدود ۱۴۴ دقیقه در روز را صرف گشت‌وگذار در شبکه‌های اجتماعی می‌کنند. این امر باعث می‌شود که برندهای جهانی و مشاغل مجازی از این زمان و فضا برای تبلیغ محصولات و خدمات مختلف از طریق بازاریابی استفاده کنند. این سایت گزارش داده است که تا مهر سال ۱۳۹۹، ۵۱ درصد از کاربران اینستاگرام در سرتاسر جهان، زنان بوده‌اند. پس تعجب‌آور نیست که با توجه به افزایش روزانهٔ کاربران شبکه‌های اجتماعی، بسیاری از شغل‌ها به سمت مجازی شدن پیش بروند و زنان نیز از کسب درآمد از این طریق استقبال کنند.

بنابراین روی آوردن به مشاغل اینترنتی، یکی از راه‌های ایجاد خودکفایی برای افراد جامعه اعم از زن و مرد است که علاوه‌بر ایجاد درآمد برای افراد، کاهش بیکاری در جامعه و تولید ثروت، به تولید ملی افزوده و خدمتی برای دیگران محسوب می‌شود. اشتغال زنان در فضای مجازی به علت مزایای بسیار و همچنین رشد فناوری‌ها، در

۱. ساده‌ترین تعریف فریلنسر (Freelancer) این است که یک نفر، بدون اینکه به یک سازمان یا کسب‌وکار و شرکت مشخص متعهد شود، فعالیت حرفه‌ای و تخصصی خود را برای مجموعه‌های مختلف انجام می‌دهد و بسته به نیاز و پروژه‌های در دسترس، کارفرمای خود را تغییر می‌دهد. مفهوم فریلنسر یا آزادکار طی دهه‌های اخیر مطرح شده است (امی، ۲۷ دی ۱۴۰۰)

ارتقا و رشد اقتصادی آنان بسیار مورد توجه است. ایشان می‌توانند با آشنایی با مشاغل اینترنتی و ایده‌پردازی در جهت بهبود آن به افزایش درآمد برسند.

پژوهش‌ها نشان داده است که مشاغل اینترنتی، به‌عنوان پردرآمدترین مشاغل، علاوه‌بر مزیت‌هایی برای صاحبان آن، منافعی برای مشتریان هم دارد که فرصت انتخاب گسترده، امکان مقایسه قیمت‌ها، آشنایی با ویژگی‌های محصولات، آسانی خرید و... را برای آن‌ها به ارمغان می‌آورد و امروزه گرایش‌های عمومی به سمت آن درحال حرکت است. این فرصت شغلی به‌نوعی به افراد آزادی عمل داده و همچنین برای برخی، فرصت آموزش‌های آنلاین را فراهم آورده است؛ ازجمله طراحی اپلیکیشن‌های کاربردی، طراحی وب، مشاوره اینترنتی، فروش مستقیم محصولات و فروشگاه‌های اینترنتی (رفیعی، ۱۳۹۸، کنفرانس علوم مهندسی).

همچنین دنیای دیجیتال برای زنان کارآفرین که ایده ایجاد یک کسب‌وکار را دارند، امکان داشتن تیم‌های مجازی را درحالی که هیچ جلسه‌ای در مکانی واقعی برگزار نمی‌شود، به وجود آورده است. آن‌ها می‌توانند با استفاده از ابزارهای تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات، جلسه‌ای بین افراد از نقاط مختلف جهان برگزار کنند.

نکته جالب توجه این است از آنجا که زنان رکن اصلی خانه و خانواده را از حیث نظارت بر امورات منزل و تربیت فرزندان دارند، در این فرصت می‌توانند در حین انجام امورات مهم اقتصادی خود، در خانه حضور داشته باشند.

کارآفرینی زنان در اینترنت می‌تواند در زمینه نرم‌افزارهای مبتنی بر شبکه، آموزش‌های مجازی، برنامه‌نویسی، طراحی شبکه‌های اینترنتی، طراحی و تهیه مجلات اینترنتی و دیجیتال و همچنین محتویات شبکه باشد. همچنین کارآفرینی در شیوه‌های جذب مشتریان اینترنتی، بازاریابی اینترنتی، آموزش و کار از راه دور، تبلیغ و فروش کالا و خدمات به‌صورت مجازی و... گستردگی کارآفرینی در عصر اطلاعات را نشان می‌دهند.

اینترنت، شبکه‌ای مجازی است که تا حد زیادی مستقل از محل می‌باشد. این

شبکه، بازاری بدون مرز است که می‌توان به‌راحتی در آن تجارت نمود. برای این منظور می‌بایست افراد کارآفرین با ایده‌هایی نو، شرکت‌هایی اینترنتی را تأسیس کنند و پس از مدتی که ارزش فوق‌العاده‌ای یافتند آن‌ها را بفروشند. گسترش روزافزون اینترنت در عرصه‌های گوناگون خدمات که بر مبنای پیدایش نیازهای جدید صورت می‌گیرد، سبب شده است تا هر روز افراد بیشتری جذب این بازار کار مجازی شوند و شانس خود را در یافتن مشاغل مناسب امتحان کنند (نساجی، ۱۳۹۵، کنفرانس نخبگان).

۴. اشتغال زن در فضای مجازی و اذن زوج

اشتغال زن در فضای مجازی یکی از مصادیق اشتغال زن است که مانند دیگر مصادیق اشتغال، تحت عمومیت دلایل فقهی جواز اشتغال زن و اذن شوهر قرار می‌گیرد؛ اما در کنار همه این دلایل رعایت برخی امور در حفظ تعادل میان حقوق و تکالیف زوجین در کنار اشتغال زوجه در فضای مجازی مورد نیاز است. برای این تعادل، می‌توان راهکارهای زیر را پیشنهاد داد:

۱ـ ۴. آگاهی‌بخشی و تفاهم میان زوجین

ـ تفاهم و گفت‌وگو: زوجین باید پیش از تصمیم‌گیری درباره اشتغال، در مورد اهداف و شرایط کاری زن در فضای مجازی صحبت کنند. تفاهم اولیه می‌تواند از بسیاری از سوءتفاهم‌ها جلوگیری کند.

ـ آموزش فقهی و حقوقی: آگاهی از حقوق و تکالیف شرعی و قانونی هر دو طرف می‌تواند به درک بهتر جایگاه هر یک در خانواده کمک کند (حکیم‌زاده، ۱۳۹۳، ص۲۴۰).

۲ـ ۴. رعایت شرایط شرعی در اشتغال زوجه

ـ حفظ حریم شرعی: زن باید اطمینان دهد که فعالیت او در فضای مجازی با رعایت کامل حریم شرعی و اخلاقی همراه است، مانند عدم ارتباط نامناسب با نامحرم یا اجتناب از فعالیت‌هایی که مخالف احکام فقهی هستند.

ـ شفافیت در فعالیت‌ها: اطلاع زوج از نوع فعالیت‌ها و حدود زمانی آن می‌تواند حس اعتماد را در او تقویت کند (حسینی حائری، ۱۳۹۱، ص۸۵).

۳ ـ ۴. انعطاف‌پذیری در مسئولیت‌های خانوادگی

ـ تقسیم وظایف خانوادگی: اشتغال زوجه نباید به مسئولیت‌های خانوادگی لطمه بزند. زوجین می‌توانند با تقسیم عادلانه وظایف خانه و تربیت فرزندان به تعادل برسند.

ـ حمایت زوج از زوجه: زوج می‌تواند با حمایت از فعالیت‌های شغلی زوجه (مانند کمک در امور خانه) به او کمک کند تا بین کار و خانواده تعادل برقرار کند (حکیم‌زاده، جامعة الزهرا علیها السلام، ۱۳۹۳).

۴ ـ ۴. تدوین توافقات مشخص

ـ قراردادهای خانوادگی: زوجین می‌توانند با توافق کتبی یا شفاهی درباره ساعات کاری، نوع فعالیت و میزان درآمد، از بروز مشکلات جلوگیری کنند.

ـ توافق درباره اذن: زوج می‌تواند اذن خود را به‌صورت مشروط یا دائمی صادر کند، به شرط آنکه زوجه به اصول خانواده پایبند باشد (نولن و دیگران، ۱۴۰۳، ساوالان).

۵ ـ ۴. حمایت قانونی و فقهی

ـ رفع موانع حقوقی: ارائه چارچوب قانونی که حقوق و وظایف زوجین را در زمینه اشتغال زوجه شفاف‌تر کند، می‌تواند مؤثر باشد.

ـ استفاده از مشاوره فقهی: در موارد اختلاف، مراجعه به مشاوران فقهی و حقوقی برای یافتن راه‌حل‌هایی که با مبانی شرع و اقتضائات زندگی مدرن سازگار باشد، توصیه می‌شود (حسینی حائری، ۱۳۹۱، ص۴۵).

۶ـ۴. تقویت نقش حمایتی خانواده و جامعه

ـ نقش خانواده گسترده: حمایت والدین و اطرافیان از زن می‌تواند نقش مهمی در مدیریت وظایف خانوادگی و شغلی ایفا کند.

ـ فرهنگ‌سازی اجتماعی: ترویج فرهنگ احترام به حقوق زنان و درک ضرورت اشتغال آنان در فضای مجازی، به‌ویژه در جوامعی با نگاه سنتی‌تر، می‌تواند از تعارضات بکاهد.

تعادل میان حقوق و تکالیف زوجین در موضوع اشتغال زوجه، نیازمند تعامل، تفاهم و رعایت اصول شرعی و اخلاقی است. با شفاف‌سازی انتظارات، تقسیم مسئولیت‌ها و رعایت حقوق هر دو طرف، می‌توان به راه‌حلی رسید که هم استقلال زوجه حفظ شود و هم استحکام خانواده تقویت گردد (سیف، ۱۴۰۳، ص۱۵۸).

نتیجه‌گیری

در احکام اسلامی، یکی از مواردی که زوجه نیاز به اذن زوج دارد، خروج از منزل است، مگر در موارد ضروری و یا مصادیق خاص که خروج بدون اذن مجاز باشد. با این حال، اگر اشتغال زوجه در فضای مجازی انجام شود و نیازی به خروج از منزل نداشته باشد، این فعالیت از موضوع نیاز به اذن زوج برای خروج خارج می‌شود. بنابراین، اشتغال در فضای مجازی به‌عنوان یک فعالیت اقتصادی که در داخل منزل صورت می‌گیرد، نیازمند اذن زوج برای خروج نیست. البته این نوع اشتغال باید با شئون خانواده هماهنگ باشد و موجب مفسده یا اختلال در زندگی خانوادگی نشود. در این صورت، می‌توان آن را فعالیتی مشروع و بدون نیاز به اذن اضافی دانست. این دیدگاه براساس تفاوت میان خروج فیزیکی از منزل و انجام کار در فضای مجازی است که در آن، زن می‌تواند نقش اقتصادی خود را ایفا کند، بدون اینکه چارچوب‌های شرعی مرتبط با خروج از منزل نقض شود.

منابع

قرآن کریم.

۱. اقبال، ابراهیم (۱۳۸۵ش)، فرهنگ‌نامه علوم قرآنی، تهران: امیرکبیر.

۲. امی، فاطمه (۱۴۰۰ش)، «ظرفیت‌های فضای مجازی برای زنان»، انتشار: ۲۷ دی ۱۴۰۰، مشاهده: ۲۰ دی ۱۴۰۳.

۳. حسینی حائری، سید کاظم (۱۳۹۱ش)، فقه النساء، قم: دارالبشر.

۴. حکیم‌زاده، فرزانه (۱۳۹۳ش)، سبک زندگی رسول خدا صلی الله علیه و آله با همسرانش، قم: جامعة الزهراء علیها السلام.

۵. خدمات، آنلاین (۲۰۲۴_۰۴_۱۶)، «کسب درآمد آنلاین»، آنلاین خدمات، دریافت‌شده در ۲۰ دی، ۱۴۰۳.

۶. خیری، یوسف (۱۳۸۵ش)، «اشتغال زنان و پیامدهای آن»، بانوان شیعه، ش۹، ص۱۲۰.

۷. دانش، اسماعیل (۱۳۸۹ش)، «آثار تربیتی و روان‌شناختی کار»، فصلنامه علمی پژوهشی بلاغ، سال ۱۳، ش ۳۳.

۸. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۸ش)، لغت‌نامه، بی‌جا: دانشگاه تهران.

۹. رفیعی، زهرا (۱۳۹۸ش)، «مشاغل مجازی و اینترنتی»، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم، مهندسی و نقش تکنولوژی در کسب‌وکارهای نوین.

۱۰. زرگوش‌نسب، عبدالجبار و محمدی، مژگان (۱۴۰۱ش)، «واکاوی اذن ولی قهری در اشتغال زنان از منظر فقه و حقوق»، فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین، ش۱۱، ص۱۷۷_۲۰۱.

۱۱. سیف، علی‌اکبر (۱۴۰۳ش)، روان‌شناسی پرورشی نوین، روان‌شناسی تربیتی، تهران: داوران.

۱۲. صدر، محمدباقر (۱۴۱۸ش)، دروس علم الاصول، قم: دارالصدر.

۱۳. حر عاملی، محمدبن‌حسن (۱۴۱۳ق)، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل الشریعه، قم: نشر آل البیت.

۱۴. فرهنگ، مدرسی (۱۳۷۴ش)، فرهنگ علوم اقتصادی (فارسی ـ انگلیسی)، چاپ اول، بی‌جا: البرز.

۱۵. قره‌باغیان، مرتضی (۱۳۸۵ش)، فرهنگ اقتصادی و بازرگانی، بی‌جا: رسا.

۱۶. کلینی، محمدبن‌یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، ۸ جلدی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۷. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۰ق)، بحار الأنوار الجامعه لدرر الأخبار الأئمه الأطهار، قم: اسلامیه.
۱۸. محقق داماد، مصطفی (۱۴۰۶ق)، قواعد فقهیه، بی‌جا: مرکز نشر علوم اسلامی.
۱۹. مدرسی، منصور (۱۳۸۵ش)، فرهنگ توصیفی واژگان برنامه‌ریزی و توسعه، چاپ اول، بی‌جا: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
۲۰. معین، محمد (۱۳۸۵ش)، فرهنگ فارسی (یک‌جلدی)، چاپ هشتم، بی‌جا: سرایش.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۴۰ش)، ترجمه القواعد الفقهیه، قم: نشر دارالعلم مدرسه امام علی‌بن‌ابی‌طالب علیه‌السلام.
۲۲. ناظمی هرندی، حمیدرضا؛ نصیران، داود و مهدوی، سیدمحمدهادی (۱۴۰۲ش)، «حق اشتغال زوجه و چگونگی تزاحم آن با حق تمکین زوج در متون تاریخی فقهی»، فصلنامه تاریخ، ش۷۰، ص۱۵۳ـ۱۷۵.
۲۳. نساجی، عصمت (۱۳۹۵ش)، «نقش فناوری اطلاعات در کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی»، کنفرانس بین‌المللی نخبگان مدیریت.
۲۴. نولن، سوزان و دیگران (۱۴۰۳ش)، زمینه روان‌شناسی اتکینسون و هلیگارد، ترجمه: مهدی گنجی، تهران: ساوالان.